

Sumqayıt hadisələri 1988

Dövri mətbuat 2022-ci il

M ü n d ə r i c a t

- **Söhrab Səfiyev. Sumqayıt hadisələri: erməni təxribatından 35 il ötür 2**
- **Əli Nəcəfxanlı. Sumqayıt hadisələri – ifşa edilmiş erməni məkri..... 5**
- **Rəşad Cəfərli. Sumqayıt hadisələri:erməni təxribatından 35 il ötür..... 7**

Sumqayıt hadisələri: erməni təxribatından 35 il ötür

1988-ci il fevralın 27-29-da baş vermiş Sumqayıt hadisələrindən artıq 35 il keçir. Zaman göstərdi ki, bu olaylar böyük bir siyasi oyunun başlanğıcı, necə deyirlər, "ilk akkordları", Azərbaycana qarşı yönəldilmiş separatçılığa, terrorizmə, nəhayət, işğalçılıq hərəkətlərinə haqq qazandırmaq üçün edilən provokasiya idi.

Bu baxımdan Sumqayıt hadisələrini sonrakı qanlı olayların başlanğıcı kimi yada salıb təhlil etmək çox vacibdir. İrad tutula bilər ki, bu haqda çox deyilib, çox yazılıb. Bəlkə də yazılıb deyilənlər çoxdur, ancaq yenə də kifayət deyil. Çünki ermənilər Sumqayıt hadisələrini bayraq edib hər yerdə azərbaycanlıları vəhşi millət kimi qələmə vermiş və son 30-35 ildə ölkəmizə qarşı törətdikləri hər bir mənfur hərəkətə bəraət qazandıraraq dirsəyə qədər qana batmış əllərini məharətlə dünya ictimaiyyətinə gizlədə bilmişlər. Məhz buna görə o dövrü şahidlərin gözü ilə canlandıran, fakt və dəlilləri bütün xırdalıqları ilə üzə çıxaran materiallara hələ də ehtiyac böyükdür.

Həqiqətən də Sumqayıt hadisələrinə nəzər yetirəndə təxribat törədib, qan axıdanların əslində ermənilərin özü, onların xaricdəki havadarları və SSRİ rəhbərliyinin olduğu açıq görünür. İndi artıq obyektiv və şüurla düşünən hər ağıllı insanda bu, şübhə doğurmur. Hadisələri diqqətlə izlədikdə məhz erməni emissarlarının təcrübəsiz yeniyetmə və gənc azərbaycanlıların vətən heysiyyətinə toxunmaqla cinayətlərə təhrik etməsi və hətta özlərinin də bu cinayətlərdə iştirakı üzə çıxır. "Böyük Ermənistan" yaratmaq arzusu ilə alışıb-yanan erməni millətçiləri üçün hər cür mənfur üsul qəbul olunduğundan özlərindən qurbanlıqlar seçib, onları öldürüb və ya öldürmək üsuluna da vicdan əzabı çəkmədən müraciət ediblər. Bu üsul onlara dünya ictimaiyyətinə ermənilərin məzlum, azərbaycanlıların və türklərin isə vəhşi olduqlarını göstərmək, eləcə də gələcəkdə həyata keçirəcəkləri bütün yaramaz hərəkətlərə haqq qazandırmaq üçün zaman-zaman lazım olub. Tarix göstərir ki, bu, ermənilərin əsrlərlə bizlərə qarşı istifadə etdikləri bir üsuldur.

Sumqayıt hadisələrini də eyni ssenari üzrə öz dədə-babalarının layiqli davamçıları olan faşist xislətli, alçaq Eduard Qriqoryanlar və onların ənənəvi havadarları törədib. Məqsəd isə Ermənistandakı etnik təmizləməni ört-basdır etmək və Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək olub. Həmin hadisələri epizod-epizod nəzərdən keçirəndə, bu, qabarıq şəkildə üzə çıxır. Bunun üçünsə, biz gərək ötən əsrin 80-ci illərinin ortalarına, yəni "yenidənqurma" zamanlarına qayıdaq və o dövrü baş vermiş hadisələrlə canlandıraraq mərhələ-mərhələ yada salaq.

Ermənilər "böyük Ermənistan" xülyasına düşəndən Dağlıq Qarabağı da digər Azərbaycan torpaqları kimi özününküləşdirmək istəmişlər. Digər Azərbaycan torpaqları dedikdə isə İrəvan (indi Yerevan), Vədi (Ararat), Basarkeçər (Vardenis), Zəngibasar (Masis), Qəmərli (Artaşad), Mollagöyçə (Maralin), Dərələyəz (Yexeknadzor) və bütövlükdə müasir Ermənistanın ərazisi nəzərdə tutulur. Axı, doğrudan da tarixi sənədlərə əsasən 200-250 il qabaq Qafqazda ümumiyyətlə, erməni və ya özlərinin adlandırdığı kimi "haylar" yaşamayıb.

Bizim torpaqlara ermənilər ilk dəfə 1804-1813-cü il rus-İran və 1806-1812-ci il rus-türk müharibələri dövründə köçməyə başlamışlar.

1827-ci ilin oktyabrında İrəvan qalası süqut edəndən cəmi üç ay sonra, yəni 1828-ci il fevralın 10-da Rusiya və İran arasında bədnam Türkmənçay müqaviləsi imzalandı. Və bununla da İrəvan və bütün Qərbi Azərbaycan torpaqları Rusiyanın müstəmləkəsinə çevrildi. Elə həmin zamandan da bu torpaqlarda yaşayan azərbaycanlıların bəlalı, qanlı-qadalı günləri başladı. Müqavilə imzalanandan dərhal sonra rus imperiyası İrəvan xanlığını ləğv edib bu ərazilərdə erməniləşdirmə siyasətini daha intensiv həyata keçirməyə başladı. Əzəli Azərbaycan torpaqlarında "Erməni vilayəti" adlı qondarma bölgə yaradıldı.

Ruslar tədricən Qərbi Azərbaycanda ermənilərin yerli azərbaycanlılardan say üstünlüyünə nail oldular. Öz növbəsində, ermənilər də bu durumdan kifayət qədər bəhrələnib yeni köçdükləri yerlərdə sərbəst və rahat həyat sürərək, tezliklə burada möhkəmlənib kök saldılar. Çox keçmədi ki, əl-qol açıb həyasızlaşan ermənilər "türksüz Ermənistan" yaratmaq fikrinə düşüb yerli əhalini öz dədə-baba yurdlarından çıxarmağa başladılar. Bunun üçün ermənilərə təxminən 160 ilə yaxın bir vaxt lazım gəldi. Qərbi Azərbaycan torpaqlarından axırıncı aborigen (mənası: əzəli, köklü), yəni azərbaycanlı 1988-ci ildə çıxarılaraq qovuldu.

Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək daşnakların çoxdankı arzusu idi. Amma hər dəfə bunu reallaşdırmaq istəyəndə ermənilərin cəhdləri müxtəlif səbəblərdən boşa çıxırdı. Bolşevizm Cənubi

Qafqazda bərqərar olan gündən, yəni 1920-ci ildən başlayaraq ermənilər dəfələrlə bu məsələni gündəmə gətirmiş, ancaq heç nəyə müyəsər olmamışlar. O dövrdə onların ən böyük nailiyyəti isə 1923-cü il iyulun 7-də Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində Muxtar Vilayət statusunun verilməsi oldu. İşin bu cür məcrada gedişi ilə heç cür razılaşmasalar da ermənilər sonrakı 65 ildə susmaq məcburiyyətində qaldılar. Onlara mane olan bir çox amillər var idi. Ancaq sözsüz ki, əsas amil kommunist ideologiyasına söykənən dəmir rejim idi. O illər ərzində SSRİ-də çox hadisələr baş verdi, yəni sənayeləşmə və kollektivləşdirmə, Stalin repressiyaları, Böyük vətən müharibəsi, Xruşşov "ılıqlaşma"sı, Brejnev "durğunluq"u, Andropov "nizam-intizam"ı və nəhayət, Qorbaçov "yenidənqurma"sı. Bu qədər böyük vaxtın keçməsinə və çoxsaylı hadisələrin baş verməsinə baxmayaraq, ermənilər daim türk və azərbaycanlılara olan nifrəti daxillərində bəslədikləri kimi, bu məsələni də ürəklərinin dərinliklərində gizlədib onun üzə çıxması üçün məqam, fürsət gözləyirdilər. Ermənilər üçün belə fürsət məhz 1985-ci ildə M.Qorbaçovun hakimiyyətə gəlişi və onun "yenidənqurma"sı ilə ələ düşdü. Ermənilər dərhal bu "yeni qurma"nın onlara xeyirli olacağını hiss edib öz ənənəvi iftira, şərləmə təbliğat maşınlarını işə saldılar. Böyük Hayastandan, türk və azərbaycanlıların məzlum ermənilərin başına gətirdikləri vəhşiliklərdən, qədim erməni torpağı Dağlıq Qarabağın azərbaycanlılar tərəfindən zəbtindən və ilaxirə və sairə bu kimi yalan və sayıqlamalarla bol olan çoxsaylı məqalə və kitablar dərc edilərək dünyada yayıldı. Ancaq ermənilər 1985-1986-cı illərdə hələ də Dağlıq Qarabağa bağlı iddialarını açıq-açıqına üzə çıxara bilmirdilər. Çünki onda Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyev o dövrdə ən yüksək postlardan birini, Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Siyasi Bürosunun üzvü, SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsini tuturdu. Və ermənilərə onun Qarabağ məsələsi ilə bağlı sərt mövqeyi yaxşı bəlli idi. Həmin illərdə daşnakların Dağlıq Qarabağ məsələsini növbəti dəfə qaldırmaq cəhdləri Heydər Əliyevin dəmir iradəsinə dəyib darmadağın olmuşdu. Ona görə Şaxnazaryanlar, Kaputikyanlar, Balayanlar, Aqanbekyanlar cidd-cəhdlə onun hakimiyyətdən getməsinə çalışırdılar və buna Heydər Əliyev şəxsiyyətindən hər zaman qorxan ermənipərəst Qorbaçov vasitəsilə 1987-ci il oktyabrın 25-də nail ola bildilər. İstər Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş verən hadisələr, istərsə də Sumqayıt hadisələri Heydər Əliyevin vəzifədən uzaqlaşdırılmasından az sonra baş verdi.

Heç əbəs deyil ki, Heydər Əliyevin vəzifədən kənarlaşdırılmasından cəmi bir neçə həftə sonra, Qorbaçovun iqtisadi məsələlər üzrə köməkçisi, akademik A.Aqanbekyan 1987-ci il noyabrın 17-də Parisdə, erməni Fransa İnstitutunun və erməni veteranları assosiasiyasının təşkil etdiyi qəbulda çıxış edərək belə demişdi: "Mən istərdim ki, Qarabağ Ermənistanın olsun, o, Azərbaycana nisbətən Ermənistana daha çox bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümidvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz həllini tapacaqdır" ("Humanite", 18 noyabr, 1987-ci il). Bu sözlər Dağlıq Qarabağ hadisələrinin başlanması üçün bir start rolunu oynadı.

1988-ci ilin fevralında DQMV ətrafında baş verənləri izlədikcə aydın olur ki, bu olayların müəllifləri hər cəhdə gərginliyi artırmağa çalışıblar. O zaman yetmiş il sovetlərin "xalqlar dostluğu", "beynəlmiləlçilik" ideologiyası üzərində tərbiyə almış azərbaycanlılar üçün belə hərəkətləri anlamaq çətin idi. Ancaq sonradan iyrənc məqsədlər tam aydın oldu. Onlar durmadan vəziyyəti ona görə qızıqsırdırdılar ki, azərbaycanlıları qanlı aksiyalara sövq edib, bütün dünyaya qəddar, zalım obrazında təqdim edə bilsinlər. Fevralın sonunda bu planı həyata keçirmək üçün artıq hər şey hazır idi. Gərginlik yüksək həddə çatdırılmış, məkan da seçilmişdir - SUMQAYIT.

Bəli, 1988-ci il fevralın 27-29-da "ssenaristlər" Sumqayıt hadisələrini törətməyə nail oldular. Həmin günlər şəhərdə baş vermiş iğtişaslar nəticəsində müxtəlif millətlərdən olan 32 adam, o cümlədən 26 erməni həlak olmuş, 400 nəfərdən çox adam bədən xəsarəti almış, 200-dən çox mənzil talan edilmiş, 50-dən artıq mədəni-məişət obyekti dağıdılmış, 40-dan çox avtomobil sındırılmış və bir qismi yandırılmışdır. Bütövlükdə şəhərə ovaxtkı qiymətlərlə 7 milyon rubl məbləğində maddi ziyan vurulmuşdur.

Gəlin hadisələrin müəyyən ssenari ətrafında, planlı şəkildə həyata keçirildiyini sübut edən bir sıra məqamlara diqqət yetirək. Əvvəlcə onu qeyd edək ki, hələ hadisələrdən 5-6 gün qabaq şəhərdə heç kimin tanımadığı qrup peyda olmuşdu. Dəstələrə bölündükləri üçün onlara eyni vaxtda şəhərin müxtəlif hissələrində rast gəlmək olurdu. Müşahidələr göstərirdi ki, onların başlıca məqsədlərindən biri də həmin günlər şəhərdə şayiələr yaymaqla çaxnaşma salmaq idi. Maraqlıdır ki, hadisələr səngiyib qurtarandan sonra bu adamların heç biri şəhərdə gözə dəymədi. Çox təəssüflər olsun ki, hadisələri araşdıran hüquq-mühafizə orqanları həmin faktların üstündən sükutla keçdilər.

Bildiyiniz kimi, o vaxtlar videokameraların az olması ilə əlaqədar videoçəkiliş elə də yayılmamışdı. Lakin "ssenaristlər" bu hadisələrə elə güclü hazırlanmışdılar ki, qanlı aksiyalar törədən qrupların hər birində videooperator var idi. Və onlar olaylar baş verəcək konkret yerlərdə çəkilişə hazır olurdular. Təsadüfi deyil ki, şəhərdə baş verən olaylardan dərhal sonra çəkilən materiallar müxtəlif ölkələrin telekanalları ilə yayımlanırdı.

Eyni zamanda bəzi faktlar şəhərdə yaşayan ermənilərin böyük əksəriyyətinin bu hadisələrdən çox-çox əvvəldən xəbəri olduğunu təsdiqləyir. Məsələn, fevral ayından qabaq erməni milliyyətindən olan vətəndaşların şəhər dükanlarından böyük məbləğdə malı kreditlə alması, əmanət banklarından pulların çıxarılması və köçüb getməsi faktları versiyanın doğruluğunu aydın şəkildə göstərir.

Bəs, niyə bu hadisələri həyata keçirmək üçün məkan məhz Sumqayıt şəhəri seçildi? Bunun bir sıra səbəbləri var. Hər şeydən əvvəl, Sumqayıt çoxmillətli şəhər idi. Burada kimya və metallurgiya sənayesinin inkişafı ilə bağlı keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərindən onlarla millətin nümayəndəsi məskunlaşmışdı. Bir də Sumqayıt gənclik şəhəridir. Burada ölkəmizin müxtəlif regionlarından gəlmiş minlərlə gənc yaşayır. Gənclərin beyninə milli zəmində təsir etmək daha asan olduğu üçün təşkilatçılar bu amili də nəzərə almışdılar. Burada baş verənlər ölkənin digər bölgə və şəhərlərində də tezliklə yayıla bilərdi. Təşkilatçılar bu amillərdən istifadə edib hadisələrin əhatə dairəsini genişləndirmək istəyirdilər. Xoşbəxtlikdən, bu istəklərinə tam şəkildə nail ola bilmədilər.

Sumqayıtda baş verən hadisələrdən danışarkən hüquq-mühafizə orqanlarının, xüsusilə də prokurorluğun birtərəfli münasibətini qeyd etməmək olmaz. İşlərin bütövlükdə Moskvanın sərəncamına verilməsi, respublika prokurorluğunun prinsipsiz mövqe tutaraq yaxasını kənara çəkməsi nəticəsində min nəfərdən çox sumqayıtlı təhqir dolu istintaq və işgəncələrə məruz qaldı. Qanlı olayların əsas təşkilatçısı olan "Paşa" ləqəbli Eduard Qriqoryan cəmi 12 il həbs cəzası aldığı halda, bu işlərdə əli olmayan Əhməd Əhmədov ən ağır cəzaya - güllələnməyə məhkum edildi.

Olayları diqqətlə öyrəndikdə bu hadisələrin həyata keçirilməsində ən azı iki maraqlı tərəfin mövcudluğu tam bəlli olur. Onlardan birincisi və elə ən globalı M.Qorbaçovun rəhbərliyi ilə dünya sosialist sistemi və eləcə də SSRİ-ni dağıtmaq siyasətini həyata keçirən qüvvələr idi. İkinci maraqlı tərəf isə sözsüz ki, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb Ermənistanla birləşdirmək istəyən erməni millətçiləri olmuşdur. Axı, həqiqətən də bu hadisələrdən sonra SSRİ kimi nəhəng, necə deyirlər, "topdağıtmaz" bir dövlət dağılaraq siyasi meydandan yox oldu. Qarabağ müharibəsi başlandı, 20 faizə qədər torpaqlarımız erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edildi, XX əsrin ən böyük qətlamlarından biri olan Xocalı faciəsi və minlərlə azərbaycanlının ölümü ilə nəticələnən neçə-neçə digər qanlı olaylar baş verdi.

Əvvəldən axıra kimi, bütün bu tarixi faktları nəzərdən keçirərkən daha dəhşətli bir məqam üzə çıxır. O da ermənilərin heç vaxt öz mürdər məqsədlərindən özbaşına dönməyəcəyidir ki, bu günkü realıq da bunu sübut edir. Ermənilər işğalçılıq siyasətlərini hazırkı dövrdə də usanıb çəkinmədən davam etdirir. Düzdür, indi onlar öz fitnə dolu planlarını həyata keçirməkdə çox çətinlik çəkir. Çünki dünya artıq ermənilərin yalanlarına uymur. Kimin kim olduğunu yavaş-yavaş anlamağa başlayır. Bu gün Azərbaycan da dəyişib və 25-30 il əvvəlki yarıdağılmış, iqtisadiyyatı böhran içində boğulan ölkə deyil. Müasir Azərbaycan dinamik inkişafda olan, sürətlə qabaqcıl ölkələr sırasına inteqrasiya edən bir dövlətdir. Heydər Əliyev dühası ilə yaranan bu dövlət çox sevindiricidir ki, hazırda möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən layiqincə idarə olunaraq görünməyən bir templə tərəqqi edir.

İndi Azərbaycan hər sahədə ermənilərin iftira və böhtanlarına kəsərli cavab verib, onların qaniçən arzularını ürəyində qoya bilir. Elə bu amillərdir ki, 2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın təxribatlarına cavab olaraq şanlı ordumuzun başladığı əks-hücum əməliyyatı nəticəsində otuz ilə yaxın müddətdə işğalda olan torpaqlarımız azad edildi. Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin əsgər və zabıt heyəti böyük şücaətlər göstərərək düşmənin ordusunu darmadağın etdi və ermənilər biabırçı kapitulyasiya aktına imza atmağa məcbur oldular. Bu gün Azərbaycan öz suverenliyini, ərazi bütövlüyünü tam təmin edib. Buna bizim həm mənəvi, həm də hüquqi haqqımız var idi. Axı bu torpaqlar tarix boyu bizim dədə-babalarımızın yurd-obası olub. Ulu öndər Heydər Əliyevin təbiri ilə desək, "Tarixi dəyişmək qeyri-mümkündür. Əsrlər boyu Qarabağ Azərbaycanın olub və Azərbaycanın da olacağı".

Söhrab Səfiyev,
"Respublika". – 2023. – 26 fevral. – S. 7.

Sumqayıt hadisələri – ifşa edilmiş erməni məkri

Düz 35 il əvvəl, fevral ayının sonunda Sumqayıtda baş verən hadisələr aydın səmada şimşək kimi çaxdı. Ondan bir neçə gün əvvəl isə Xankəndidə qondarma “Artsax” iddiası ilə keçirilən ilk mitinq xain qonşuları Azərbaycana qarşı ərazi iddialarına “səfərbər” etmişdi. Separatçı “Krunk” təşkilatı üzə çıxmışdı. “Miatsum” (“Birlik”) harayları başlanmışdı. Beləliklə, ermənilərin qondarma “Qarabağ hərəkatı”nın vacib bir halqası da Sumqayıt hadisələri olmuşdu. Qanlı aksiyalarda neçə-neçə insan qətlə yetirilmiş, talanların hesabı bilinməmişdi.

Bəli, məhz Sumqayıt hadisələrindən sonra ermənilərin Qarabağ iddiaları gücləndi. Onlar “fəaliyyətlərinə” legitimlik donu geyindirməyə başladılar. “Paşa” ləqəbli Eduard Qriqoryanın başıpozuq dəstəsinin əli ilə şəhərdə iğtişaslar törətdilər. Sumqayıtda, Bakıda və digər şəhərlərimizdə gen-bol yaşayan erməni həmsoylarının da, necə deyirlər, isti aşına soyuq su qataraq onları çöllərə saldılar.

Əlbəttə, 35 il əvvəlki Sumqayıt hadisələri haqqında çox yazılıb. Təkrarçılıq olmasın deyər, mən bir sumqayıtlı kimi, əsasən öz gördüyüm epizodları və araşdırmalar nəticəsində gəldiyim qənaətləri oxucuların diqqətinə çatdırmaq istəyirəm. ...

27 fevral 1988-ci il. Bazar ətrafında meşin gödəkçəli gəlmə şəxslər ətrafa toplaşanlara Ermənistandan qaçıb canlarını qurtardıqlarını söyləyir, Pəmbək (Quqark), Gümrü (Leninakan) və Böyük Qarakilsədə (Kirovakan) millətimizə qarşı kütləvi qırğın törədildiyindən “yana-yana” danışır, nifrət və qisas hissi yaradırdılar. Nə biləydik ki, onlar planlaşdırılan hadisələrin təşviqatçılarıdır?

Axşam ailəlikcə Sumqayıtın 9-cu mikrorayonuna, dayımgilə qonaq getmişdik. Qayıdanbaş yüz nəfərə qədər gəncin “Ermənilərə ölüm!” şüarları ilə şəhərdə qarışıqlıq saldığını, yolları bağladığını gördük. Onlar bizi ötürən dayım oğlunun təzə “Jiquli” markalı minik avtomobilini də daşa basdılar. Aləm bir-birinə dəydi. Birtəhər evə çatdıq. Ertəsi gün qarışıqlıq, talan daha geniş miqyas aldı

...28 fevral 1988-ci il. Şaxta qılinc kimi kəssə də, küçə və meydanlarda “hərərat” kəlləçarxa çıxmışdı. Hadisələrin önündə iki dəfə cinayət törətdiyinə görə məhkum olunmuş “Paşa” gedirdi. Axşamüstü “sehirli qüvvələr” Leninin abidəsi önündə mitinq təşkil etdilər. Mən də gənc jurnalist kimi, olayları müşahidə etmək, baş verənlərdən nəsə anlamaq üçün oraya getdim. Natiqlər “qan-qan” deyirdilər. Əsas hədəf itaətsizliyi genişləndirmək idi. Ermənistanda divan tutulmuş azərbaycanlıların qisasını almaq üçün buradakı erməniləri öldürməyə çağırırdılar. Hüquq-mühafizə orqanları sanki iflic olmuşdu. Sumqayıt Şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi Cahangir Müslümzadə təhrikçiləri dilə tutmaq istəsə də, alınmadı. Qızıışmış kütlə evlərə, müəyyən ünvanlara hücum çəkdi. (Sən demə, həmin ünvanlarda “Krunk” üçün ianə verməyən ermənilər yaşayırmış).

Şəhərin 2-ci mikrorayonundakı bir binanın 5-ci mərtəbəsindən yaşlı bir erməninə aşağı atdılar. 45-ci məhəllədə erməni dərzi qadını anadangəlmə soyundurub küçəyə çıxardılar. Çəpik çala-çala “Heyvagülü” oynamağa məcbur etdilər. Bu səhnəyə baxa bilməyib oradan uzaqlaşdım. Sonra eşitdim ki, “Paşa”nın qoçuları onu öldürüb yaxınlıqdakı xəstəxananın hasarları arasına atıblar.

...29 fevral 1988-ci il. “Paşa”nın erməni olduğunu və xüsusi tapşırıq üzrə hərəkət etdiyini çoxları bilmirdi. O, əsasən talançılığa meyilli kriminal ünsürlərlə “işləyirdi”. Əlbəttə, sadələşmədən onlara qoşulan səbatsız gənclər də vardı. “Paşa”nın dəstəsi evləri qarət edir, erməni sakinlərə divan tuturdu. Edik özü qanlı aksiyalarda “nümünə” göstərirdi: şəxsən bir neçə erməninə öldürdü, bir neçə “bacı”sını zorladı. Beli bağlı olduğuna görə heç nədən çəkinmirdi.

Həmin vaxt şəhərin küçələrinə milis işçilərindən və sovet ordusu əsgərlərindən ibarət “kordon”lar düzülə də, onların hamısı adi müşahidəçi rolunu oynayırdı. “Sülh” küçəsi boyunca rus zirehli transportyorları o baş-bu başa şütüyürdü. Gözü qızmış kütlənin arasından yola çıxaraq həmin “BTR”lərə benzin dolu şüşə qablar atan bir neçə nəfərin hərbi maşınların altında necə qaldığının şahidi oldum.

İş-ışdən keçəndən sonra Sumqayıtda fəvqəladə vəziyyət elan edildi və komendant saati tətbiq olundu. Məlumat verildi ki, ümumiyyətlə, həmin günlərdə şəhərdə 26-sı erməni olmaqla 32 nəfər sakin həyatını itirib. Çoxsaylı maşın yandırılıb, mağazalar, mənzillər talan edilib. İğtişasların təşkilatçıları quldur dəstəsini əvvəlcədən Boruyayma zavodunda erməni ustaların hazırladığı şiş uclu dəmir parçaları ilə “silahlandırılıb”, spirtli içki və narkotiklərlə yetərinəcə təmin ediblərmiş...

Hüquq-mühafizə orqanlarının arxiv materiallarından məlum olur ki, “Paşa” 1988-ci ilin əvvəllərində Xankəndidə bir müddət sonra Ermənistanın prezidenti olacaq Serj Sərkisyanla, “Daşnaksütyun”un maliyyə dəstəyi, katolikos, I Vazgenin xeyir-dua verdiyi “Krunk”un fəalları

Manuçarov və Dədəmyanla görüşübmiş. Vəzifə yiyəsi olan qatı separatçıların Sumqayıtdan gələn tufeyli, kriminal Ediklə nə işi ola bilərdi? Təbii ki, “uzaqgörən” plana görə, Qarabağın ilhaqı məsələsində Sumqayıt kartından istifadə etmək üçün Azərbaycan dilini təmiz bilən cinayətkarı təlimatlandırmışlar. O da tapşırıq alandan sonra qayıdıb Sumqayıtda aranı qatdı ki, ermənilərə zülm edildiyi və iki millətin bir arada yaşamasının mümkünsüzlüyü aləmə car çəkilsin.

Serj Sərkisyanın əlinin Xocalı soyqırımında da günahsız insanların qanına batdığı məlumdur. Elə bu faktın özü onun peşəkar terrorçu olduğunu deməyə əsas verir. Sarkisyanın əli Sumqayıtda ermənilərin qanına bulaşmasa da, onun həmin hadisələrin təşkilatçılarından biri olduğu şübhəsizdir. Onu da deyək ki, sonrakı illərdə “Krunk”un ideoloji bölməsinin rəhbəri Xankəndi ipək fabrikinin o vaxtkı partkomu, Xocalı qatili, sonradan Ermənistanın prezidenti olmuş Robert Köçaryan idi...

O zaman biz sovet xalqının sadələvh nümayəndələri idik və hələ də inanırdıq ki, ölkədə haqq-ədalət var, kimsə monolit “xalqlar dostluğu”nu sarsıtmağa cürət etməz. Amma Moskvadakı müzakirələrdə Mixail Qorbaçovun ermənilərə loyal münasibət göstərməsi, hadisələrin milli zəmində baş vermədiyini fikrini ortaya atması bunun planlaşdırılmış təxribat olduğuna dəlalət etdi. Ardınca böhtan xarakterli təbliğat maşını işə salındı. Erməni millətçiləri dünya ictimaiyyətinə azərbaycanlıları başkəsən şovinistlər kimi qələmə verməyə başladılar.

Ermənilərin Sumqayıtla bağlı yalan və iftiraları, gec də olsa, ifşa edildi. Hadisələrdə əsl günahkarların kim olduğu aşkar faktlarla, elə erməni zərərçəkənlərin məhkəmədə verdikləri ifadələr əsasında məlum oldu. Mejlumyan soyadlı qız məhkəmədə məhz Ediki göstərərək demişdi ki, ona fiziki və cinsi zor tətbiq edən bu qeyrət dağarcığı olub.

Hadisələrdən sonra Sumqayıtda Z.Ağababayan, E.Misesov, N.Qriqoryan, K.Tamrazyan, D.Ağadjanyan, D.Ambartsumyan həbs edilmişdilər. Bu haqda SSRİ Daxili işlər naziri 9lasova teleqram vurulmuşdu. Nazir Rusiyanın ayrı-ayrı bölgələrindən erməni millətindən olan bir neçə nəfəri təcili Sumqayıta ezam etdirərək istintaq materiallarının azərbaycanlı müstəntiqlərin əlindən alınıb erməni “həmkarlarına” verilməsinə nail olmuşdu. Bir neçə gündən sonra isə SSRİ DTK-sı əməkdaşlarının göstərişi ilə istintaq işinə xitam verilmiş, cinayətkarlar azad olunaraq Sumqayıtdan çıxarılmışdılar.

Sumqayıt hadisələrinə görə onlarca gənc uzunmüddətli həbsə atıldı. Bir nəfərə güllələnmə cəzası verildi. Həbsxana divarları arasında həyatını itirənlər də oldu. Əsas “oyunçu” Eduard Qriqoryan isə həbs edilsə də, bir qədər sonra “xidmət”ləri nəzərə alınaraq azadlığa buraxıldı. Hazırda onun Moskva ətrafında şad-xürrəm yaşadığı bildirilir.

Vaxtaşırı “Sumqayıt kartı”ndan istifadə edən ermənilər hələ də anlamırlar ki, Qorbaçov Qərbin SSRİ-ni dağıtmaq planının baş icraçısı idi və onları da separatizmə həmin prosesin tezliklə baş tutması xatirinə həvəsləndirmişdi Nəticədə sovet imperiyası çökdü, Qorbaçov Nobel mükafatı aldı, Qarabağ isə ermənilər üçün boş şirnikləndirmə vasitəsi olaraq qaldı. Bu gün artıq “DQMV” və “Artsax” yoxdur, hay-küycü haylar İrəvanda belə, pis günə düşüblər, Ermənistan dövlətinin etibarlı sabahına ümidlər qalmayıb.

Bu da “Qarabağ hərəkatı”, “Miatusum”, “Sumqayıt hadisələri” adları altında başlanan oyunbazlığın sonu.

**Əli Nəcəfxanlı,
“Xalq qəzeti”. - 2023.- 28 fevral.- S.8.**

Erməni terrorunun Sumqayıt məkri

1988-ci ilin fevralın sonlarında Sumqayıt şəhərində baş verən hadisələr ermənilərin və erməni havadarlarının Azərbaycan xalqı ilə bağlı beynəlxalq ictimaiyyətdə mənfi imic yaratmaq məqsədi güdən qanlı cinayətlərindən biri kimi tarixə düşüb. Hadisəni törətməkdə başlıca məqsəd erməni şovinistlərinin azərbaycanlıları başkəsən, quldur və qaniçən millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etməsi idi.

Planlaşdırılmış şəkildə törədilən cinayət

1988-ci il fevralın 27-28-də ermənilərin törətdiyi hadisələr zamanı Sumqayıtda müxtəlif millətlərdən olan 32 nəfər, o cümlədən 26 erməni həlak olub, 400-dən çox insan bədən xəsarəti alıb, 200-dən çox mənzil talan edilib, 50-dən artıq mədəni-məişət obyektı dağıdılıb.

Separatçı, millətçi və terrorçu erməni və ermənipərəst qüvvələr tərəfindən Sumqayıtda törədiləni iğtişəsləri araşdırmaq üçün SSRİ Baş Prokurorluğu tərəfindən xüsusi cinayət işi açılıb, 444 adam məhkəmə qarşısında cavab verib, onlardan 400 nəfəri 10-15 sutka təcridxanalarda saxlanılıb, bir neçəsi uzunmüddətli həbs cəzasına, bir nəfər - Əhməd Əhmədov ölüm cəzasına məhkum olunub və bu hökm tələsik yerinə yetirilib.

Bu hadisə barədə Sovet İttifaqının və xarici ölkələrin mətbuatında dərc olunmuş, dünyanın kütləvi informasiya vasitələrində, radiolarda, televiziya kanallarında səslənmiş materialların əksəriyyəti erməni mövqeli olmuş, birtərəfli, qərəzli xarakter daşıyırdı. İnformasiya müharibəsində erməni tərəf ölçüyəgəlməz dərəcədə fəallıq göstərmiş, azərbaycanlılar haqqında böhtan xarakterli yalanlar yaymağa müvəffəq olmuşdur.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdıışından sonra bir sıra məsələlərlə yanaşı, Sumqayıt hadisələrinə də aydınlıq gətirildi və onun başvermə səbəbləri araşdırıldı. Məhz bundan sonra ermənilərin əsl siması üzə çıxdı. Məlum oldu ki, Sumqayıt hadisələri ermənilər və xüsusi xidmət orqanları tərəfindən əvvəlcədən planlaşdırılmış ssenari əsasında həyata keçirilib. Ermənilər, əslində, bununla gələcəkdə həyata keçirəcəkləri digər faciələri ört-basdır etmək niyyəti güdüblər.

Sumqayıt hadisələrinin başvermə səbəbləri araşdırılarkən ortaya belə bir sual çıxır: ermənilər öz təxribatlarını həyata keçirmək üçün niyə məhz bu yolu seçdilər? Cavab məlumdur: ölkəmiz əleyhinə ideoloji mübarizə aparmaq, habelə soydaşlarımızın indiki Ermənistandan zorla qovulmalarının səbəblərini ört-basdır etmək. Onlar belə bir ssenarini beynəlxalq aləmdə Azərbaycan haqqında mənfi rəy formalaşdırmaq məqsədilə reallaşdırdılar. Xəyanətkar qonşularımız dünyaya əvvəlcədən guya azərbaycanlıların Sumqayıtda yaşayan ermənilərə qarşı zorakılıq etdiklərini, təzyiqlər göstərdiklərini planlaşdırılmış formada təqdim etməyə can atıblar. Halbuki, əslində, insanları qətlə yetirənlər elə ermənilərin özləri idi.

Respublikamız həmin dövrdə güclü informasiya blokadasına alınmışdı. Dünyaya birbaşa çıxışımız olmadığından əsl həqiqətləri beynəlxalq aləmə çatdırı bilmirdik, xarici aləmdən təcrid olunmuşduq. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın digər bölgələrində baş verən iğtişəslər də "Krunk" təşkilatının gizli dəstəyi ilə hazırlanmış məxfi əməliyyatların tərkib hissəsi idi. Sov.İKP MK-nın birinci katibi M.Qorbaçovun, akademik Aqanbekyanın, digər yüksək vəzifəli ermənilərin, habelə SSRİ Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsiəməkdaşlarının da bu işdə xüsusi rolu vardı.

Ermənistan rəhbərliyi, ideoloqları Sumqayıt hadisələrindən bir kart kimi istifadə edərək azərbaycanlıları vəhşi, quldur, qaniçən bir millət kimi dünya ictimaiyyətinə təqdim etmək üçün təbliğat mexanizmini işə saldılar. Onlar "Azərbaycanda ermənilər qırılır, qətlə yetirilir, başları kəsilir, yandırılır" və sairə bu kimi cəfəng uydurmalar yayırdılar.

Hadisələrdə əsas təşkilatçılardan və icraçılardan biri Eduard Qriqoryan idi. O, iki dəfə məhkum olunmuşdu və heç yerdə işləmirdi. "Krunk"un fəal üzvü idi. İstintaq qrupunun materiallarından aydın olur ki, 1988-ci il fevralın ortalarında onun yaşadığı mənzilə Yerevandan bir qrup emissar gəlibmiş. Qriqoryan təlimatlandırılmış, ona pul, narkotik vasitələr verilmişdi. "Paşa" ləqəbli Edik ertəsi gün ətrafına bir neçə azyaşlı yeniyetmə və gəncləri toplayıb, yaxın günlərdə bəzi əməliyyatlarda iştirak edərlərsə, çoxlu pul verəcəyini bildirərək onları şirnikləndirmişdi. Beləliklə, o, 1988-ci il fevral ayının 27-29-da Sumqayıtda iğtişəslərə rəhbərlik etmişdi. Onun barəsində ən dəqiq proqnozu SSRİ Baş Prokurorluğunun mühüm işlər üzrə müstəntiqi, o vaxtlar istintaq qrupunun rəhbəri Qalkin verib: "Eduard Qriqoryan tüfeyli həyat sürən bir canidir. Dəfələrlə həbs olunsada, nəticə çıxarmayıb. O,

Sumqayıtın azyaşlı uşaqlarını başına toplayıb beyinlərini dumanlandırmış, iğtişaslara rəhbərlik etmişdir. Sumqayıtda baş verən hadisələrdə onun cinayət əməlləri nəticəsində 5 erməni qətlə yetirilmiş, 8 qadın zorlanmışdır"...

Martın 1-dən keçmiş SSRİ Prokurorluğunun istintaq qrupu hadisələri araşdırmaq üçün fəaliyyətə başlamışdı. Keçmiş SSRİ DTK-nin və SSRİ Hərbi Prokurorluğunun xüsusi qrupları da Sumqayıtda olmuşdular.

18 oktyabr-18 noyabr 1988-ci il tarixdə Moskvada keçmiş SSRİ Ali Məhkəməsi Ə.Əhmədovun, İ.Cəfərovun, T.İsmayılovun cinayət işlərinə baxmış, prosesdə müttəhimlərə qarşı ittihamların əsassızlığı sübut olunmuşdu. Ona görə də həmin iş bütövlükdə yenidən istintaqa qaytarılmalı idi. Buna baxmayaraq, yalnız İ.Cəfərovun və T.İsmayılovun cinayət işinin materialları yenidən təhqiqata verilmiş, Ə.Əhmədova isə heç bir tutarlı dəlil-sübut tapmadan hadisələrin təşkilatçısı damğası vurularaq güllələnəməyə məhkum edilmiş və hökm oxunduqdan 17 ay sonra Moskva şəhərində icra olunmuşdu. Haqsız yerə həbs olunmuş Elçin Gəncəliyev ona verilən işgəncələrə dözməyərək həbsxanada intihar etmişdi.

Ermənilərin Sumqayıt hadisələri zamanı bir nəfər də olsun azərbaycanlının öldürülməməsi ilə bağlı iddialarına baxmayaraq, cinayət işləri öyrənilərkən müəyyən olunmuşdur ki, şəhərə qoşun yeridilərkən 5 azərbaycanlının öldürülməsinə dair Bakı Qarnizonu Hərbi Prokurorluğunda başlanan istintaq işinə əsassız olaraq xitam verilmişdir. Həmin cinayət işi üzrə aparılan əlavə istintaq zamanı sübut olunmuşdur ki, Bakıdakı 1 nömrəli Avtobus Parkının sürücüsü, milliyyətə erməni olan Valeri Markaryan içərisində hərbiçilər olan avtobusu Sumqayıtda dinc əhalinin üstünə sürmüş və nəticədə 4 azərbaycanlı həlak olmuşdur.

Sumqayıt hadisələrindən sonra erməni tərəfi dərhal anti-Azərbaycan informasiya kampaniyasına başlamışdı. Onlar hadisələrdən mümkün qədər çox bəhrələnmək, dünya ictimaiyyətinin nəzərində azərbaycanlıların zalım, qəddar, qaniçən obrazını yaratmaq və guya bu səbəbdən də onlarla birgə yaşamağın mümkün olmaması haqqında fikir formalaşdırmaq üçün vaxt və vəsait əsirgəmədilər.

M.Qorbaçov hadisələrə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı

M.Qorbaçov hadisələrə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı Sumqayıt hadisələrini araşdıran siyasi analitiklər, bu mövzuda yazan jurnalistlər, eləcə də hadisələrin mahiyyəti ilə maraqlanan insanların çoxu hələ o vaxtlar yaxşı dərk edirdilər ki, iğtişaşların ssenarisi Moskvada, Siyasi Bürodə hazırlanmışdı. Çünki hadisələrin törədilməsində sovet rəhbərliyinin maraqlı olduğu göz qabağında idi. Bu şəhərdə güc strukturlarının kifayət qədər hərbi və silahlı qüvvələri olduğu halda hadisələrin qarşısının alınması üçün lazımi tədbirlər görülməmiş, bununla bağlı hətta SSRİ DTK-nin sabiq sədr müavini Filip Denisoviç Bobkov Sumqayıtda olarkən ona müraciət etdikdə bildirmişdir ki, hadisələrin qarşısını almaq barədə əmr verməyə yalnız SSRİ rəhbərliyinin səlahiyyəti var. SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu isə cinayətin təşkilatçılarının müəyyən edilməsi istiqamətində obyektiv iş aparmamış, çox vaxt təşkilatçılar qismində azərbaycanlıları məsuliyyətə cəlb etməyə çalışmış, beləliklə, əməliyyat tapşırıqlarının nəticələri demək olar ki, kölgədə qalmışdır.

Qanlı terror fevralın 27-də baş tutsa da, ssenari çoxdan yazılmışdı. Ssenari çox məxfi şəkildə hazırlandığından iğtişaşlar başlandıqdan sonra da həqiqət dünyadan, cinayətkarlar isə istintaqdan gizlədildi. Hadisələrin xronikası, ardıcılığı sübut edir ki, erməni millətçi və separatçı qüvvələri bu qanlı terrorun məxfi planını, parol və işarələrini çoxdan hazırlamışdılar. Bir-birinin ardınca təşkil olunan aksiyalar, siyasi gedişlər də bunu sübut edirdi. Eyni vaxtda Xankəndidə və Yerevanda Qarabağ uğrunda mitinqlər təşkil olunur, yığıncaqlar keçirilirdi. Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar kütləvi şəkildə ata-baba yurdlarından zorla çıxarılırdılar. İlk qaçqınlar Bakıya, Sumqayıta gətirildilər. Bunun ardınca cavab aksiyaları təşkil olunurdu. Nümayişçilər, yürüşçülər arasında Azərbaycan dilində sərbəst danışan saqqallı erməni emissarları görünürdü. Erməni separatçıları məqsədlərinə çatmaq üçün hər cür hiyləyə əl atır, dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Moskva isə hadisələri sükutla izləyir, əslində, daha riyakar və dəhşətli planların konturları cızılırdı.

1988-ci ilin fevral hadisələrindən sonra M.Qorbaçov yüksək dairələrdə Sumqayıt faciəsinə siyasi qiymət verilməsinin qarşısını aldı. Çünki o vaxtlar Sumqayıt hadisələrinə siyasi qiymət verilsəydi, həmin əməliyyatın yüksək dairələrdən idarə olunması faktı ortaya çıxıb bilərdi. SSRİ-nin milli münaqişələr zəminində dağıdılması ssenarisinin əsl müəllifləri ittiham olunardı, Sumqayıtda törədilmiş iğtişaşların Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlılığı üzə çıxardı. Bir də ermənilərin dünyaya bəlli olan iç üzləri

açıları. Hələ bir vaxtlar ermənilərin vəhşiliyindən dəhşətə gələn fransız jurnalisti Jan-İv yazırdı: "Mən müharibədə çox şeylər olduğunu, alman əsgərlərinin qəddarlığını eşitmişəm. Amma ermənilər onları ötüb keçiblər. Onlar 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini vəhşicəsinə öldürürlər". Əslində, dünya ictimaiyyəti erməniləri belə tanıyır: zalım, qəddar, qaniçən, bir sözlə, ümumbəşəri bəla kimi...

Zaman hər şeyi yerbəyer edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi

Fevralın 27-də Sumqayıt şəhər prokuroru İsmət Qayıbov baş vermiş iğtişaşlarla bağlı cinayət işi başlatsa da, dörd gün sonra Moskvadan göndərilmiş SSRİ Baş Prokurorluğunun istintaq qrupu bu işi öz icraatına götürərək Sumqayıtın və ümumiyyətlə, Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının əməkdaşlarını istintaq-əməliyyatdərbirlərindən kənarlaşdırdı. Belə bir şəraitdə ermənilərin əvvəlcədən, qeyd-şərtsiz zərərçəkmiş tərəf kimi tanınması asanlaşdı, tutulan ermənilərin hamısı "səhvən yaxalanmışlar" kimi azadlığa buraxıldı. Hərbçilər tərəfindən tutulmuş E.Qriqoryanın ifşa edilməsi isə istintaqın yox, zərərçəkmiş Mejlumyan bacılarının onu özlərinə qarşı zorakılıq edənlərdən biri kimi tanınmaları nəticəsində mümkün oldu. Qriqoryan uzun müddətə azadlıqdan məhrum edilsə də, sonradan cəzasının qalan hissəsini çəkmək üçün onun Ermənistanı göndərilməsi də çox şeydən xəbər verir.

Moskvadan gələn müstəntiqlər Sumqayıtda özlərini həyasızcasına aparır, dindirmələr zamanı azərbaycanlılarla çox sərt rəftar edirdilər. SSRİ DTK-nin baş müstəntiqi polkovnik Zubtsev Sumqayıt milisinin əməkdaşlarını sorğu-suala tutarkən aydın başa düşülürdü ki, sovet rəhbərliyini qanlı təxribatı təşkil edənlər yox, yerli partiya və sovet orqanlarının, təsərrüfat və istehsalat sahələri rəhbərlərinin şəxsi həyatları barədə kompromat xarakterli məlumatlar daha çox maraqlandırır. Bütün bunlar isə, təbii ki, həmin şəxslər barəsində "zəruri" tədbirlər görmək üçün yox, azərbaycanlı rəhbər işçiləri ləkələmək və həbs etmək üçün lazım idi. Belə faktlar azərbaycanlıların əleyhinə növbəti çığır-bağır kampaniyası qaldırmağa "əsas" verirdi.

Hadisələr ərəfəsində yerli hakimiyyət strukturları yuxarı hakimiyyət orqanlarına əsl vəziyyət barədə məlumat vermişdilər. Moskvadan gəlmiş yüksəkvəzifəli, qoşun hissələrinin və digər orqanların səlahiyyətli nümayəndələri Sumqayıtda idilər, iğtişaşlar və talanlar onların gözləri qarşısında törədilmişdi. Bu isə onu göstərir ki, hadisələr Moskvadan idarə olunur və izlənilirdi.

35 il əvvəl baş verən Sumqayıt hadisələrinin ermənilərin maraqlarına xidmət edən təxribat olduğu faktlarla sübut edilib. Bu, əvvəlcədən düşünülmüş və həyata keçirilmiş bir aksiya idi. Ermənilər bu qanlı əməllərindən öz mənafeləri üçün istifadə etməyə, beynəlxalq miqyasda xalqımız haqqında mənfi rəy formalaşdırmağa cəhd göstərsələr də, zaman hər şeyi yerbəyer edərək kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu sübuta yetirdi.

**Rəşad Cəfərli,
Azərbaycan . - 2023.-28 fevral.- S.11.**